

**TABIAT MUZEYLARINING EKOLOGIK MADANIYATNI
SHAKLLANTIRISHDAGI O‘RNI**

*Maxmudova Nodira Abduvohit qizi
Tashpulatova Dilfuza Xidayevna
Shernazarov Zokirjon Shahobiddin o‘g‘li
O‘zbekiston davlat tabiat muzeyi*

Annotatsiya

Tabiat muzeylari — tabiatni o‘rgatish, muhofaza qilish va jamiyatda ekologik ongni shakllantirish uchun muhim institutdir. Ushbu maqolada tabiat muzeylarining ekologik madaniyatni shakllantirishdagi o‘rni, uning mexanizmlari, amaliy tajribalari va muammolari tahlil qilinadi. Tabiat muzeylari orqali ekologik bilim berish, jamiyatda mas’uliyatli munosabatni rag‘batlantirish va barqaror rivojlanishning madaniy omillarini mustahkamlash jarayonlari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: tabiat muzeyi, ekologik madaniyat, ekologik tarbiya, muzey pedagogikasi, madaniy ong, barqaror rivojlanish.

Аннотация

Музеи природы — это важные институты для обучения, сохранения природы и формирования экологического сознания в обществе. В данной статье анализируется роль музеев природы в формировании экологической культуры, механизмы их работы, практический опыт и проблемы. Рассматриваются процессы экологического просвещения через музеи, стимулирования ответственного отношения общества и укрепления культурных основ устойчивого развития.

Ключевые слова: музей природы, экологическая культура, экологическое воспитание, музейная педагогика, культурное сознание, устойчивое развитие.

Annotation

Natural history museums are key institutions for teaching, conserving nature, and cultivating ecological awareness in society. This article analyzes the role of natural history museums in shaping ecological culture, their operational mechanisms, practical experiences, and challenges. It explores processes of ecological education via museums, promotion of responsible public attitudes, and strengthening cultural foundations of sustainable development.

Keywords: natural history museum, ecological culture, environmental education, museum pedagogy, cultural awareness, sustainable development.

Bugungi kunda insoniyat oldida ekologik inqiroz, tirik va notirik tabiat muvozanatining buzilishi kabi jiddiy muammolar mavjud. Bularning oldini olish

uchun faqat texnologik va siyosiy choralar yetarli emas — jamiyatda ekologik madaniyatga ega bo'lgan fuqarolarni tarbiyalash, tabiatga hurmat va mas'uliyatli munosabatni shakllantirish zarur. Shu ma'noda, tabiat muzeylari, ya'ni hayvonot, o'simlik, geologiya va tabiiy ekosistemalarni aks ettiruvchi muzeylar, jamiyatda ekologik madaniyatni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ular nafaqat eksponatlar orqali bilim berish, balki interaktiv ta'lim usullari, ilmi-o'rganish, jamoatchilik tadbirlari va hamkorlik tashabbuslari bilan ekologik ongni oshiradi.

O'zbekiston sharoitida ham tabiat muzeylari yoki tabiiy bo'limi mavjud muzeylar ekologik madaniyat tarbiyasida ustuvor rol egallashi mumkin. Misol uchun, O'zbekiston davlat tabiat muzeyi Tashkentda tabiiy kolleksiyalarni saqlaydi va ilmiy-ma'rifiy faoliyat yuritadi. Shu bilan birga, geologik muzey, zoologik muzeylar va hududiy o'lkashunoslik muzeylari ham bu yo'lda muhim rol o'ynaydi.

Tabiat muzeylari (xorijiy mamlakatlarda "tabiat tarixi muzeylari") – bu hayvon, o'simlik, geologik, paleontologik, minerologik va ekologik ob'ektlarni to'plash, o'rganish, saqlash, ko'rgazma qilish, tadqiqot va ta'lim faoliyati olib borish bilan shug'ullanuvchi ilmiy-madaniy muassasalardir. Ular muzey pedagogikasi va tabiatshunoslik bilimlarini jamiyatga yetkazuvchi vosita sifatida xizmat qiladi.

Muzeylar qadimdan moddiy va ma'naviy yodgorliklarni saqlash va jamiyatga yetkazish vazifasini bajargan, ammo XX-XXI asrlarda ularning funksiyalari kengayib, ta'lim, ilmiy-tadqiqot, jamoatchilik ishlari, ekologik ongni shakllantirish kabi yo'nalishlar bilan uzviy bog'landi.

Tabiat muzeylarining ekologik madaniyatni shakllantirishdagi roli quyidagi funksiyalar orqali amalga oshadi:

- *Ta'lim berish vazifasi*: muzeylar eksponatlar orqali biologiya, ekologiya, geologiya, biomexanika kabi fanlar bo'yicha ma'lumot beradi.
- *Tadqiqot va ilmiy faoliyat*: muzeylar kolleksiyalar orqali biologik xilma-xillik, ekologik jarayonlar, biomonitoring bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib boradi.
- *Madaniy-ma'rifiy funktsiya*: muzeylar jamiyatda madaniy ongni, estetik didni rivojlantirishga hissa qo'shadi.
- *Jamoatchilik va axborot kommunikatsiyasi*: ekspozitsiyalar, interaktiv tadbirlar, ma'ruzalar, seminarlar va ekologik aktsiyalar orqali omma bilan muloqotga kiradi.
- *Konservatsiya va muhofaza vazifasi*: noyob tabiiy ob'yektlar, atrof-muhit va biologik turlarni saqlash, asrashga yordam berish vazifasi.

Tabiat muzeylari "tirik laboratoriya" va "jamiyat uchun ta'lim maydoni" bo'lishini maqsad qilgan strategiya bilan ishlab chiqilgan. Ular jamiyatni faqat kuzatuvchi emas, balki ekologik ongli foydalanuvchi sifatida shakllantirishga intiladi.

Tabiat muzeylari quyidagi xususiyatlarga ega:

- *Tajriba va tasavvurga boy ekspozitsiyalar*: eksponatlar ko‘rgazmalarda holatda emas, balki tabiiy muhitni aks ettiruvchi sahnalarda joylashtiriladi (dioramalarda);
- *Interaktivlik*: eksponat va mazmun interaktiv bo‘lishi, o‘yinlar, sensor apparatlar, AR/VR texnologiyalari qo‘llanishi;
- *Ilmiy faollik*: kolleksiyalarning ilmiy kataloglashtirilishi, monitoring va tadqiqotlar;
- *Muvofiqlik va integratsiya*: maktablar, oliy o‘quv yurtlari, ekologik tashkilotlar bilan hamkorlik;
- *Moslashuvchanlik va rivojlanuvchanlik*: zamonaviy yondoshuvlar, yangicha ekspozitsiyalar, mediakommunikatsiya uslublariga moslashuv.

Ekologik madaniyat — bu har bir odam va jamiyatning atrof-muhitga insoniy-axloqiy munosabatni anglash, tabiiy jarayonlar bilan uyg‘un yashash, ekologik bilim va qadriyatlarni o‘zlashtirish darajasi. Bu tushuncha ekologik etika, ekologik tarbiya va ekologik bilimni o‘z ichiga oladi.

Ekologik madaniyat shaxsning quyidagi jihatlarini o‘z ichiga oladi:

1. Ekologik bilim — tabiat va atrof-muhit, ularning o‘zaro aloqalari, ekologik jarayonlar haqidagi nazariy-ma’lumot.
2. Ekologik ong va his-tuyg‘ular — tabiiy muhitga hurmat, sevgi, jabrlantirilmaslik hissi.
3. Ekologik me’yor va qadriyatlar — yuristik, axloqiy, madaniy qadriyatlar, ekologik odatlar.
4. Ekologik amaliy faoliyat — atrof-muhitni muhofaza qilish, foydalanish, ekologik nazoratga mas’uliy harakatlar.
5. Ekologik talqin qobiliyati — tanqidiy fikrlash, ekologik muammolarni tushunish va yechim taklif qilish.

Madaniyat va ekologiya bir-biriga bevosita bog‘liq: ekologik madaniyat rivojlanganda — madaniyatning mazmuni ham boyiydi, tabiiy muhitga insoniy-axloqiy yondashuv mustahkamlanadi.

Tabiat muzeylari ekologik madaniyatni shakllantirish uchun quyidagi mexanizmlardan foydalanadi:

1. Eksponatlar va ekspozitsiyalar orqali vizual namoyish. Tabiat muzeylari o‘simlik va hayvonot turlarini, geologik qatlamlarni, paleontologik topilmalarni real namoyish qiladi. Muayyan ekosistema sahnasi yoki kichraytirilgan tabiat (mikrobioekosistema) sahnasini yaratish orqali eksponatlar tashrif buyuruvchiga bevosita hissiy va ilmiy taassurot beradi. Bu vizual tajriba, tushuncha va his-tuyg‘ularni uyg‘otadi.

2. Interaktiv elementlar va zamonaviy texnologiyalar. Sensor panellar, animatsiyalar, VR/AR texnologiyalar yordamida muzeylar eksponatlarni jonli ko‘rinishga olib keladi va tashrifchilarni faol ishtirokka chorlaydi. Masalan, interaktiv simulyatorlar, ekotizim o‘zgarishini vizual ko‘rsatish, hayvonlarning ovozlari va harakatlari bilan tanishtirish — bular ekologik ongni mustahkamlaydi.
3. Muzey pedagogikasi va ta’lim dasturlari. Muzeylar maktablar, kollejlari va oliy ta’lim muassasalari bilan birgalikda darslikdan tashqari kurslar, ekologik master-klasslar, ekotahlil laboratoriyalari, muallimlar va talabalar uchun stajirovkalar tashkil qiladi. Bunday pedagogik yondoshuv ekskursiyalarni interaktiv va ma’lumotga boy qiladi.
4. Jamoatchilik bilan hamkorlik va tadbirlar. Ekologik aksiyalar, seminarlar, konferensiyalar, ekoturlar, tabiat qo‘riqxonalar ziyoratlari, “tabiat haftaligi” kabi tadbirlar orqali muzeylar fuqarolar bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri muloqot qiladi. Bu muloqot ekologik muammolarni jamoatchilik darajasida muhokama qilish imkonini beradi.
5. Ilmiy tadqiqot va monitoring. Muzey kolleksiyalaridan foydalanib, biologik xilma-xillik, ekologik monitoring, o‘zgaruvchan muhit sharoitlari bo‘yicha ilmiy ma’lumot yig‘adi. Ushbu ma’lumotlar jamiyatga, davlat siyosatiga, ekologik rejalashtirishga xizmat qiladi.
6. Media va axborot-kommunikatsiya. Muzeylar veb-saytlar, ijtimoiy tarmoqlar, onlayn ko‘rgazmalar, videolar, virtual turlar orqali keng auditoriyaga ekologik ma’lumot yetkazadi. Bu orqali, hatto jismoniy tashrif buyura olmagan foydalanuvchilarga ham ekologik madaniyatni targ‘ib qilish mumkin.
7. Ekoturizm va muzey-integratsiyasi. Muzeylar bilan bog‘liq tabiiy hududlar, ekologik marshrutlar tashkil qilish orqali muzeylar va tabiat qo‘riqxonalar integratsiyasi amalga oshiriladi. Bunday integratsiya ekologik bilim berish bilan sayyohlik, muloqot va tajriba almashishni birlashtiradi.

Bularning barchasi birgalikda ishlaganda, tabiat muzeylari jamiyatda ekologik madaniyatni tizimli, chuqur va interaktiv tarzda shakllantirishga xizmat qiladi.

Tabiat muzeylarida ekologik madaniyatni shakllantirishni cheklovchi asosiy muammolar:

- Moliyaviy cheklovlar. Zamonaviy texnologiyalar, interaktiv qurilmalar va raqamlashtirish yuqori xarajat talab qiladi. O‘zbekiston va boshqa mamlakatlarda budjet cheklovlari ko‘pincha ushbu imkoniyatlarni cheklaydi;
- Pedagogik-metodik bazaning yetishmasligi. Muzey-pedagogikasi va ekologik pedagogika sohalaridagi metodik uslublar, kadrlar tayyorlash tizimi yetarlicha rivojlanmagan;

- Texnologik cheklovlar: AR/VR texnologiyalar, sensor qurilmalar, displeylar yetishmasligi, raqamli transformatsiyaning sekinligi;
- Hamkorlik va tarmoqlanishning keng qamrovli emasligi. Muzeylar bilan ekologik tashkilotlar, maktablar va fuqarolik jamiyatlari o‘rtasida hamkorlik darajasining pastligi;
- Ekspонатlarning yaroqliligi va saqlash masalalaridagi muammolar. Biologik ekspонатlar, o‘simlik va hayvon namunalarini saqlash sharoitlari darajasining yetarlicha emasligi bo‘lishi mumkin (yorug‘lik, namlik va h.k.);
- Jamoatchilikning passivligi va ekologik bilimlari darajasimning pastligi. Ko‘pchilik fuqarolar ekologik muammolarni yaxshi tushunmaydi va muzeylarga qiziqish darajasi past bo‘lishi mumkin.

Muammolarni yechish va tabiat muzeylarining ekologik madaniyatni shakllantirishdagi rolini oshirish uchun quyidagi takliflar ilgari surilishi mumkin:

1. Budjetni oshirish va grant imkoniyatlarini kengaytirish. Hukumat, xalqaro tashkilotlar va xususiy sektor bilan hamkorlikda muzeylarga moliyaviy ko‘mak ajratish.
2. Pedagogik va metodik baza yaratish. Muzey-pedagogik yo‘nalishida ilmiy tadqiqotlar, metodik qo‘llanmalar, kurslar va konferensiyalar tashkil etish.
3. Zamonaviy texnologiyalarni joriy etish. AR/VR texnologiyalar, sensor, mobil ilovalar, virtual turlar orqali ekspонатlarni jonlantirish va ta‘lim samaradorligini oshirish.
4. Ko‘p tomonlama hamkorlik. Maktablar, oliy ta‘lim muassasalari, ekologik tashkilotlar, media va fuqarolik jamiyatlari bilan doimiy hamkorlikni yo‘lga qo‘yish.
5. Tadbir va aksiyalarni kuchaytirish. Ekologik tashkilotlar, tabiat eko-marshrutlari, musobaqalar, ma‘ruzalar, film namoyishlari orqali jamoatchilikni jalb qilish.
6. Muzey ashyo va kolleksiyalarini saqlash va konservatsiya texnologiyalarini takomillashtirish. Ularni saqlashning stabil muhitini ta‘minlash, konteynerlar, dezinfeksiya vositalari, monitoring tizimlari bilan yetarlicha ta‘minlash.
7. Monitoring va baholash tizimini tashkil etish. Muzey faoliyati, ekskursiya samaradorligi, ekologik ong darajasi o‘lchanadigan indikatorlar, tahlil va qayta rivojlantirish tizimlarini joriy etish.
8. Hududiy muzeylar va mobil ekspozitsiyalar. Shahar markazida bo‘lmagan hududlarda ko‘chma ko‘rgazmalar, hududiy tabiiy muzeylar tashkil etish.

Tabiat muzeylari ekologik madaniyatni shakllantirishda markaziy rol o‘ynaydi. Ular keyingi jihatlarida jamiyatni tabiatga mas‘uliyatli yondoshuvli, bilimli va estetik jihatdan boy odamlar taraqqiy qiladigan makon bo‘lishi mumkin.

Shunday qilib, tabiat muzeylari ekologik madaniyatni faqat ta'lim vositasi emas, balki jamiyatda ekosistemaga hurmat, barqarorlik qadriyatlarini mustahkamlovchi muhim madaniy institutga aylanishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Kurbanov S. "Cultural Heritage of Uzbekistan: The Role of Museum Education." *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 2025. "State Museum of Nature of Uzbekistan." Wikipedia.
2. "Museum of Geology, Tashkent." Wikipedia.
3. "Zoological Museum of Samarkand State University." Wikipedia.
4. Georgoutsis I., Bystrova T. "Muynak's Aral Sea museums: design as a factor of place-making." 2024.
5. "Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish" darsligi — NamDU.
6. "The Importance of Developing Ecotourism in Uzbekistan." *Uzbek Scholar Journal*, 2022.
7. "The History of the Creation of Museums in Uzbekistan." ScitePress.
8. "Muzeyshunoslik fani" ma'ruza matni.
9. "O'lkashunoslik muzeylarining yosh avlod tarbiyasidagi o'rni." R. Usmanova, 2024.